

IZ RUKOPISNE ZAOSTAVŠTINE HILMI-EF. ŠARIĆA – PRIJEVOD *BIRGIVIJE* NA BOSANSKI JEZIK

Riad SUBAŠIĆ

Muslimanski kulturni centar Ljubljana, Republika Slovenija
riad.subasic@islamska-skupnost.si

SAŽETAK: Cilj ovog rada je predstavljanje Hilmi-ef. Šarićevog prijevoda *Birgivije* s turskog na bosanski jezik, kroz komparaciju s prijevodom istog djela koje je u tri izdanja publiciralo uredništvo časopisa *Tarik*, u prijevodu Džemaludin-ef. Čauševića. Ovaj rad naglašava značaj Šarićeva doprinosa kulturnoj, filološkoj i teološkoj baštini Bošnjaka, muslimana. Pored toga, rad pruža nove, dosad nepoznate uvide u njegov privatni život, neposredno se oslanjajući na rukopis. Za potrebe rada sačinjena je transliteracija nekih dijelova rukopisa s arebičnog na latinično pismo.

Ključne riječi: Hilmi-ef. Šarić, arebica, *alhamijado književnost*, *Birgivija*

Birgivija i njen značaj za Bošnjake muslimane

Birgivijin Ilmihal, odnosno *Birgivija* ostvarila je snažan utjecaj na mektepsku pouku u Osmanskoj državi. Predstavljala je najpoznatiji udžbenik korišten za stjecanje vjerske naobrazbe u cijeloj Osmanskoj državi, te posljedično tome i u bosanskim mektebima, gdje je njena upotreba evidentirana do pedesetih godina prošlog stoljeća (Fazlović, 2022:6). Djelo je izvorno napisano na osmanskome jeziku, ali je veoma rano doživjelo prijevode na različite jezike. Tome u prilog govori mnoštvo sačuvanih prepisa *Birgivijeva Ilmihala* u fondovima Gazi Husrev-begove biblioteke, privatnim kolekcijama na osmanskome jeziku

(Ždralović, 2000), ali i određeni broj primjeraka na bosanskom jeziku.¹

Birgivijin Ilmihal se, prema sadašnjim podacima, na bosanskom jeziku pojavio početkom 19. stoljeća. Kulturno-prosvjetni fenomen preferiranja narodnog jezika u kulturi i obrazovanju, s ciljem jačanja etničkog identiteta i kulturne samosvijesti nije zaobišao ni Bošnjake te je imao svoju refleksiju na pisanje religijske literature. Stoga se i prevođenje *Birgivije* može posmatrati u okvirima navedenih tendencija za prevođenjem vjerskih djela na jezik razumljiv široj populaciji (Kalajdžija, 2016:257–258).

Kasumović (1991:23) je identificirao značajne razlike između originalnog teksta i bosanskih prijevoda *Birgivije*. Ta činjenica potkrepljuje

pretpostavku da se pojam *Birgivija* u Bosni i Hercegovini identificirao s pojmom *ilmihala* ili *vjerskog nauka* u najopćenitijem kontekstu, tj. da je ovo djelo služilo kao podloga za različite prerade i nastajanje novih djela iz područja vjerovanja, morala i vjerske prakse. Ovakve razlike su prisutne i u Šarićevom prijevodu, najčešće u vidu komentara i pojašnjenja teoloških pojmova.

Ko je bio Hilmi-ef. Šarić?

Husein Đozo (1975:8) je u *Preporodu* pisao o Hilmi-ef. Šariću, kao fenomenu seoskog imama koji je posjedovao impozantnu biblioteku s *Kānūnom* Ibn Sināa na arapskom jeziku te prijevodom Kur'ana na bosanski jezik arebičnim rukopisom. Hilmi-ef. Šarić rođen je u selu Vukovići, podno Ivan-sedla, na periferiji današnjeg Sarajevskog kantona. Rođen je 20. oktobra

¹ Ždralović navodi da je *Birgivija* sačuvana u 168 rukopisnih primjeraka, ali se ne zna je li to samo udžbenik koji

je bio obavezna literatura u Bosni (što je manje vjerovatno), ili se radi o širem konceptu upotrebe i izvan školstva.

1878. godine, što je i sam zabilježio u okviru prijevoda *Birgivije*:

Moje rođenje, ja sam se rodio godine hiljadu osamsto sedamdeset osme godine mjeseca oktobra, ala franga brojem a kada mi bude smrt, koga vakta bilo (...).

Sin je Ali-efendije pred kojim je i stekao prvu vjersku naobrazbu. Nakon završene Gazi Husrev-begove medrese školovao se i diplomirao na Darul-mualliminu 1901. godine, te je, vrlo vjerovatno, kratko vrijeme proveo na specijalizaciji u Istanbulu (Dautović, 2021:163–164).

Nakon smrti oca 1916. godine, imenovan je na mjesto imama, muallima i hatiba, a 1934. i na mjesto matičara Džemata Korča, koji se prostirao na području današnjeg Tarčina, Raštelice i okolnih mjesta. Imenovanju na imamsku funkciju prethodio je petnaestogodišnji mualimski rad u sibjan-mektebu.

Po sjećanjima starijih žitelja Vukovića i Raštelice, Hilmi-ef. je bio oličenje islamskog življenja. Plijenio je pažnju upečatljivom, nadasve skromnom vanjšinom; nosio je bradu, tradicionalnu bošnjačku nošnju i saruk na glavi. Pred kraj života mu je, kažu mještani, oslabio vid, pa je koristio dvoje naočale da bi nešto pročitao ili zapisao. Među lokalnim stanovništvom je važio za veliki autoritet, a i danas se spominje s izuzetnim poštovanjem, često pod imenom *Dedo*. Osnovna škola u Tarčinu danas nosi njegovo ime.

Pored predanog imamskog rada, Hilmi-ef. je bio posvećen i naučnom radu. Izvršno je poznavao arapski, a govorio je i turski i perzijski jezik. Nažalost, svoje radove nije objavljivao te su ostali u rukopisima. Pisao je arabicom. Najveći plod njegovog rada je, po svemu sudeći, prijevod Kur'ana, koji je Husein Đozo pronašao u porodičnoj kući Hilmi-ef. u selu Vukovići. Na onome što je preostalo od prijevoda, koliko smo upućeni, radi dr. Ferid Dautović. Poznato je da prilikom prevođenja Hilmi-ef. koristio *Tefsirul-Dželalejn*, potom tefsire Bejdavije i Ismaila Hakkija

(Dautović, 2021:161). U njegov opus se ubraja i prijevod oko 180 hadisa, potom autorska djela, kao što su: *Afati lisan*, *Esmaul husna*, *Tursko-bosanski riječnik*, *Ilmihal* i dr.

O rukopisu *Birgivije*

Rukopis ovog djela pronašli smo u porodičnoj biblioteci, prvobitno tragajući za fragmentima prijevoda Kur'ana časnog.² Rukopis broji 176 stranica, sačuvanih u svesci sa smeđim koricama. Stranice su požutjele i sadrže uglavnom po sedamnaest ili osamnaest redova pisanih crnim mastilom. Rukopis je arebični, uredno i čitko ispisan. Stranice nisu numerisane. Na sredini prve stranice je ispísano: *Prevod Berkivije sa turskoga jezika na bosanski jezik*.

Pored *Birgivije*, u svesci je prevedena i poslanica o hajzu i nifasu. Početak i kraj prijevoda *Birgivije* nije datiran. Hilmi-ef. je potpisao prijevod vlastitim imenom uz nadimak *Korčalija*, koji se dosad nije pojavljivao u literaturi.

S druge strane, završetak rada na prijevodu poglavlja o hajzu i nifasu je datiran: "Ovo sam o hajzu i nifasu prevo iz Multeke i njezina šerha u ime Allaha džellešanuhu, radi opće koristi Islamske vjerske zajednice. Svršeno prvoga zil hidždžeta 1358. godine. Šarić Hilmi. Elhamdulillahi ale ttemam."

Dakle, prijevod ovog poglavlja je kompletiran u januaru 1940. godine te najvjerovatnije ni prijevod *Birgivije* nije mlađi od ovog datuma.

Jezik i stil

Tekst rukopisa je tematski istovjetan tekstu *Birgivije*, koju je na bosanskom jeziku izdalo uredništvo časopisa *Tarik*, u prijevodu reisul-uleme

Džemaludin-ef. Čauševića. Ono što posebno odlikuje Šarićev prijevod je arhaični izraz i pripovjedački stil kojim pokušava približiti ili proširiti pojam koji prevodi, otvarajući teme koje nisu sastavni dio izvornog osmanskog teksta. U nekim segmentima bi se ovaj prijevod mogao okarakterizirati kao tumačenje ili komentar Birgivijinog djela. Usporedbe radi, u nastavku će se pružiti paralelan uvid u Čauševićev i Šarićev prijevod odjeljka o Miradžu: Čaušević:

Miradž – uzlaženje na nebesa; jedne noći došao je iz Mekke na Kuds mubarek. A onda je izišao na nebesa. Vidio je džennet i džehennem. S Bogom je govorio i Boga je vidio. Osim njega drugi nije vidio Boga na ovom svijetu. Niti će Ga od sada ko god vidjeti. Samo će Ga mumini na onom svijetu u džennetu vidjeti. Ali, nit pred sobom, nit nad sobom, već vidjeće Ga. Ali, ne znajući načina kojim bi mogli to kazati. I onda je u Mekku sišao, a još sabah nije bio. I još ima njegovih puno mudžiza. Od svijeta je najveća mudžiza Kur'an. Sav svijet nije mogao da donese priliku jednoj najkraćoj suri. Jer je Kur'an Božiji govor. Mahluk niko nije kader donijeti njemu prilike.³

Šarić:

Miradž – govor o miradžu; i za jednu noć je naš Muhammed peygamber sallallahu teala alejhi ve sellem otišao iz grada Mekke u Kuds šerif, na Buraku džennetskom konju, sa Džebraile melekome alejhi selamom. Tudi je u Kudus džamiji klanjao dva rekata namaza. Tu su se iskupile duše peygamberske. On im je bijo imam i otale je na nebesa otišao. Sva je nebesa vidijo i obišo je džennet i džehenem i sa Allahom je, džellešanuhu, zborijo neposredno i on

² Nakon Hilmi-efendijine smrti, te smrti njegova brata Huse, sudbina svih rukopisa postala je neizvjesna i nepoznata. Dio rukopisa se i danas čuva u kućnim bibliotekama njegovih srodnika, kao jedna vrsta nasljedstva. Veoma je teško doći do originalnih primjeraka

Hilmi-ef. sveski s obzirom na to da ih lokalno stanovništvo doživljava kao neku vrstu vjerske relikvije.

³ Mehmed Birgivi, *Birgivija*, prev. Uredništvo *Tarika*, Islamska dionička štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1912, str. 21–22.

je jedini tu noć Boga, dželle šanuhu, vidijo, od mjesta pak bivši. Jedni vele da ga je vidijo sa očima iz glave ili najtačnije je da Ga je vidijo sa srčanim očima. Osim njega, niko drugi na dunjaluku Boga dželle šanuhu neće vidjeti, niti Ga je ko vidijo. Po tome se doznaje da je on kod Allaha dželle šanuhu jedan najprebraniji rob. Ali u dženetu mumini pravi vjernici će Allaha dželle šanuhu vidjeti. Mumini pravi vjernici, oni će Boga dželle šanuhu vidjeti, ali neće pred sobom ili više sebe Ga vidjeti. Tako će Ga vidjeti da neće nikako moći doznati na koji su Ga način vidjeli. Samo kada Ga vide,

izgubiće se, ostaće izvan sebe, da će sve dženetske ljepote zaboraviti. I potlije se je Muhammed alejhi salatu ve selam vratijo u grad Mekku, još zora se nije bila pojavila. I u našega Pejgambera alejhi salatu ve selama puno je mudžiza, čudesa bilo. Od svijui mudžiza najveća mu je muždiza bila uzvišeni Kur'an. Najkraće mu sure, tu priliku da donese cijeloga svijeta mahluk je nemoćan. Nebi mogli donijeti kada biše se svi stavili. Jer je Kur'an Božiji dželle šanuhu govor, pa kako niko nije Bogu dželle šanuhu prilika, od Njegova stvorenja, tako je i Njegov govor ničijemu govoru ne sličii.

Jezik Čauševićevog prijevoda je jednostavan, pisan u savremenijem tonu, rečenice su kratke i koncizne. S druge strane, Šarićev jezik, iako hronološki mlađi, sadrži snažnu arhaičnu notu, složenije rečenice i bogatije opise. U dogmatskom smislu, Čaušević se drži jednog logičkog i didaktičkog pristupa. Njegov prijevod je prezentiran jasno i strukturirano, s fokusom na ključne dogmatske istine islama, poput Miradža, razgovora s Bogom i Kur'ana kao Božijeg govora, ne ostavljajući prostor za bilo kakvu vrstu rasprave. Šarić je, pak, kroz detalje i teološke rasprave, poput opisa viđenja Boga "očima iz glave" ili "srčanim očima", prezentirao dublje razmišljanje na bazi teološko-filozofskog pristupa. Šarić govori emocionalnijim jezikom, naglašava veličinu i jedinstvenost Muhammeda, a.s. Dok opisi poput onih da će vjernici "izgubiti se" kada vide Boga i zaboraviti sve džennetske ljepote, snažno apeliraju na emocije čitatelja, gradeći dublji osjećaj strahopoštovanja prema Bogu.

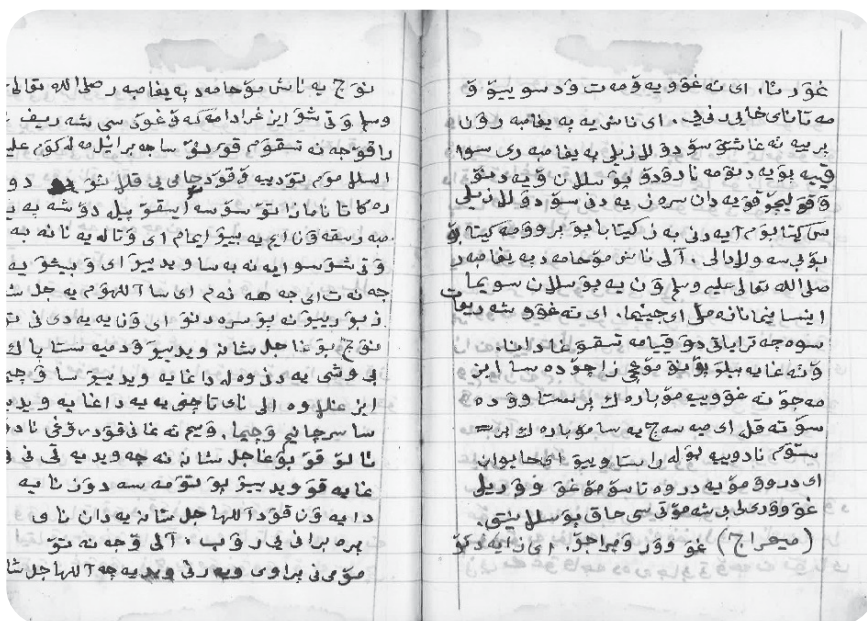
Lokalizacija teološkog vokabulara

U odjeljku o kerametima evlija, naprimjer, Šarić iznosi upečatljive opise i karakteristike evlija koji se ne nalaze u Čauševićevom prijevodu i, shodno tome, vjerovatno ni u izvornom tekstu. On, prije svega, definira značenje ključnih pojmova:

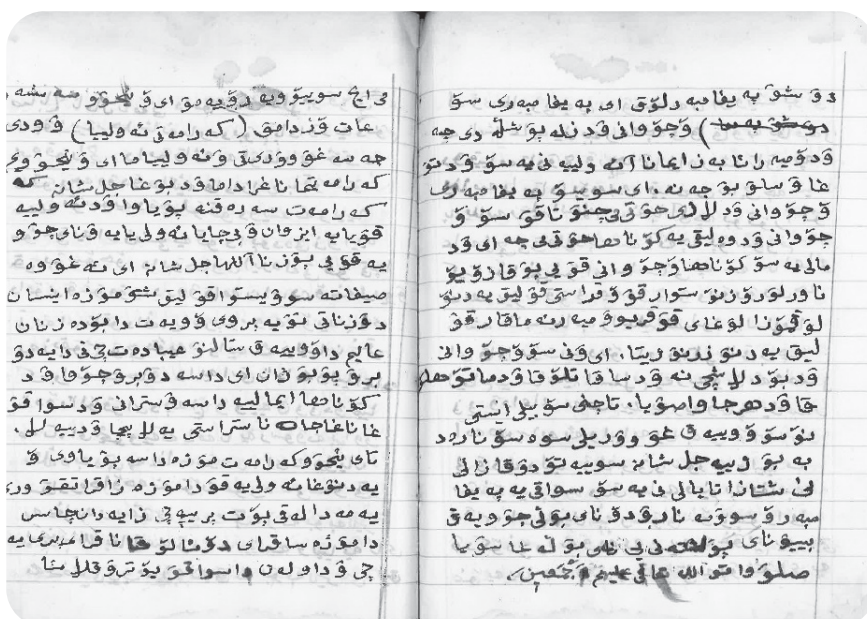
"(...) keramet se rekne pojava od evlije koja je izvan običaja. Evlija je onaj čovjek koji pozna Allaha, dželle šanuhu, i Njegove sifate-svojstva kolik što može insan doznati."

Potom govori o uvjetima da bi neko bio evlija:

"(...) prvi uvjet da bude znan-alim, da uvijek stalno ibadet čini, da je dobro pobožan i da se dobro čuva od kunaha i malije. Da se ostrani od svakoga nagađanja, na strasti, jela, pića, odijela."

Opis Miradža u Šarićevom rukopisu Birgivije

Dio o kerametima iz Šarićevog prijevoda Birgivije

A zatim i o znakovima, odnosno kerametima na osnovu kojih se evlije prepoznaju:

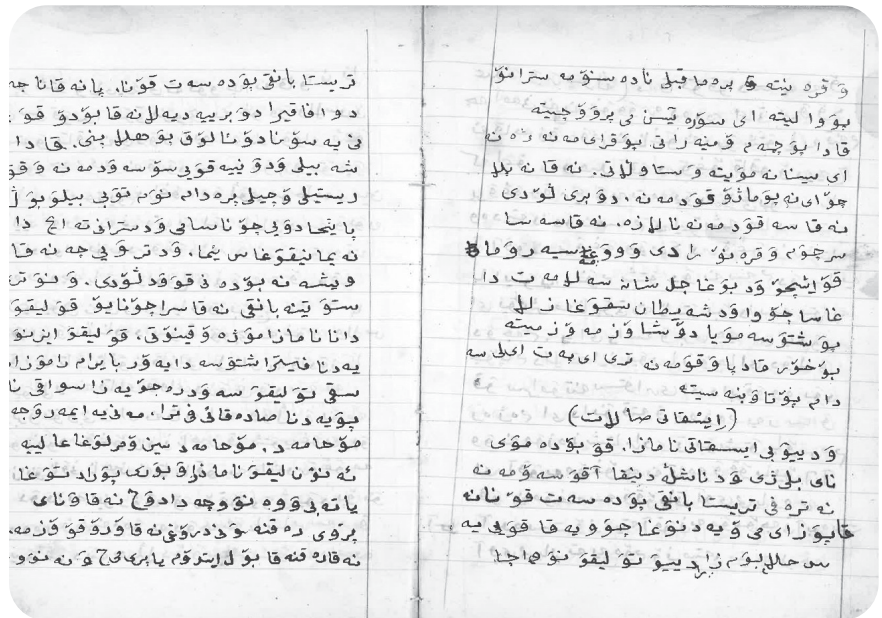
“(...) Taj njihov keramet može da se se pojavi u jednoga evlije ko da može za kratko vremena daleki put preći. Za jedan čas da može sa kraja dunjaluka na kraj priječi, odavlen da svako jutro klanja sabah namaz u Mekki, da mu se zemlja pokupi s Božijom dželle šanuhu naredbom, pa da odjednom prekorači. Da pokaže jelo kada je nužda, tako biće vodu, haljine kada zatreba. Ko što se je to svjedočilo kod više evlija muškije i ženskije. Ko da po denjižu ide ko po suhu. Da po havi ide leti ko tica, da mu progovori drvo, kamen i druge životinje i tako dalje (...).”

Šarićeva vasijetnama

Šarićev prijevod *Birgivije*, što nije rijedak slučaj s dokumentima ove vrste, otkriva i dosad nepoznate informacije o samom prevodiocu. Prethodno su, naprimjer, navedene informacije o datumu rođenja. Analizom ovog rukopisa otkrivena je i još jedna, posve nepoznata, činjenica: Šarić je po rođenju nosio ime Muhammed. U odjeljku o *iskatu*, u istom pasusu u kojem je zabilježio i datum svog rođenja, stoji zapisano: *Meni je ime rođeno Muhammed. Muhammed sin umrloga Alije*.

U početku to nije vodilo nikakvom posebnom promišljanju, s obzirom na to da je puno ime imama Birgivija, Muhammed sin pir Alijin. No, u odjeljku o *iskatu*, Hilmi-ef. je zapisao:

“(...) neka na nogama stoji, neka sve naum donese i neka rekne, ja Muhammedu ibni Hadidža⁴, mjesto Hilmi je neka me zovne Muhammedom, jer mi je rođeno ime bilo Muhammed, ono je tamo zapisano tri puta u zasebiće, neka rekne ja Muhammed ibni Hadidža.”

Dio Šarićeve vasijetname u kojem se spominje njegovo rođeno ime Muhammed

Kako *Birgivija* važi za najpoznatiju vasijetnamu⁵ u Bosni i Hercegovini, štaviše, predstavlja egzemplar za pisanje vasijetnama na osmanskome jeziku te uzevši u obzir činjenicu da su autori vasijetnama ponekad preuzimali tekst Birgivijine vasijetname u cjelini, ili su pak, preuzimali dijelove shodno vlastitim preferencijama uz obogaćivanje posebnim odredbama ili elementima iz lokalne tradicije (Gadžo-Kasumović, 2007), opravdano se može postaviti pitanje da li predmetni rukopis predstavlja ujedno i prevodiočevu vasijetnamu. Na temelju činjenica da Šarić u prijevod vasijetname integrira lične podatke, kao što su datum rođenja, ime roditelja, ime koje je dobio po rođenju i sl., spomenuto pitanje dobiva svoju opravdanost i utemeljenost.

Kako bilo, cjelokupno djelo Hilmi-ef. Šarića vrijedna je zaostavština kojoj se treba posvetiti posebna pažnja. On je jedan od onih svijetlih primjera koje ističe Husein Đozo. Fragmenti njegovog prijevoda Kur'ana pronađeni su i u privatnim spisima Kasim-ef. Dobrače, koji je pomagao Besimu Korkutu oko njegova prevođenja Kur'ana.

Cjelokupan opus Hilmi-ef. Šarića ostao je u arebičnim rukopisima, što je veoma vrijedan doprinos pisanoj alhamijado baštini Bošnjaka muslimana.

Zaključak

Istraživanjem prijevoda Birgivijinog *Ilmihala* na bosanski jezik Hilmi-ef. Šarića, pronađeni su značajni rezultati koji se odnose na jezičke i teološke aspekte ovog rukopisa. Prvo, Šarićev arhaični jezik s bogatim opisima i složenim rečeničnim strukturama, ne samo da je filološki zanimljiv, nego je i teološki dubok budući da uključuje detaljne opise, poput viđenja Boga “srčanim očima”, kao i lokaliziranje teoloških pojmova na način blizak običnom čovjeku.

Drugo, istraživanje rukopisa otkrilo je dodatne biografske informacije o Hilmi-ef. Šariću, uključujući njegovu rođeno ime – Muhammed, te, moguću, dublju povezanost s tradicijom pisanja vasijetnama.

Konačno, Šarićev prijevod ne samo da je kulturno značajan, već predstavlja važan primjer alhamijado tradicije koja zaslužuje daljnje proučavanje.

⁴ U originalnom tekstu stoji: “Ja Muhammed ibni Merjem”

⁵ Vasijetnama kao pisani dokument spada u red prvorazrednih dokumenata kojima se saznaju vjerski, kulturni,

ekonomski i drugi segmenti života interesantni i važni za istraživanje ukupne kulturne baštine. Vasijetname su dokumenti kojima se izražava posljednja volja testatora, pa je istraživački

interes time viši jer nam ona otkriva posljednje želju, ali i kazuje o spremnosti testatora da sam sobom riješi svoje probleme i da ne bude na “teretu” nasljednika (Hasani, 2005:107–120)

Literatura

- Birgivi, Mehmed (1912). *Birgivija*, Sarajevo: Islamska dionička štamparija u Sarajevu.
- Dautović, Ferid (2020). Hilmi-ef. Šarić i njegov Afati lisan“. U: Mustafa Prljača, ur., *Takvim za 2021.*, Sarajevo: El-Kalem – izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 159–173.
- Dozo, Husein (1975). “Radi ibreta. Hilmi-ef. Šarić”, *Preporod*, VII, 110, 5.
- Fazlović, Vahid (2022). “Uloga mekteba u očuvanju maturidijskog akaidskog učenja u Bosni i Hercegovini (1900-1950)”, *Novi muallim*, XXIII, 91, 3–9.
- Gadžo-Kasumović, Azra (2007). “Vasijetname na osmanskome jeziku”, *Analiz Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXV-XXVI, 14, 45–86.
- Hasani, Mustafa (2005). “Jedna interesantna vasijetnama iz Gračanice iz 1936. godine”. U: Muharem Omerdić, Aziz Kadribegović, ur., *Takvim za 2006.*, Sarajevo: El-Kalem – izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 107–120.
- Kasumović, Ismet (1991). “Bergivija na bosanskom jeziku”, *Islamska misao*, XIII, 150, 22–28.
- Kalajdžija, Alen (2016). “Tri rukopisna arebička ilmihala na bosanskom jeziku u XIX st.”. U: A. Buras-Marciniak, *Islam i mušulmanie w kulturze, literaturze i językach Słowian Południowych*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 255–264.
- Ždralović, Muhamed (2000). “Bergivi u Bosni i Hrvatskoj”. U: *Trave od srca – Hrvatske Indije 2*, Zagreb, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 207–229.

الموجز

من تركة مخطوطات الشيخ حلي شاريش – ترجمة “وصية نامه”
للبركوي إلى البوسنية

رياض سوباسيتش

يهدف هذا البحث إلى عرض ترجمة الشيخ حلي شاريش لكتاب “وصية نامه” للبركوي من التركية إلى البوسنية، وذلك من خلال مقارنتها مع ترجمة الشيخ جمال الدين تشاوشيفيتش التي نشرتها هيئة تحرير مجلة “طارق” في ثلاث طبعات. ويركز البحث على أهمية إسهامات شاريش في تراث البشائقة الثقافي واللغوي والديني، كما يقدم البحث – بالاعتماد على المخطوطة – لمحات جديدة في حياته الخاصة، لم تكن معروفة سابقاً. وقد نُقِلَت بعض أجزاء المخطوطة من الحروف العربية إلى اللاتينية.

الكلمات المفتاحية: الشيخ حلي شاريش، الحروف العربية، أدب الحميادو، البركوي.

Summary

A MANUSCRIPT FROM THE LEGACY OF
HILMI-EF. ŠARIĆ – A TRANSLATION OF
BIRGIVI'S BOOK TO THE BOSNIAN LANGUAGE

Riad Subašić

This work aims to present the translation of a book by Birgivi by Hilmi-ef. Šarić, from Turkish to Bosnian language, along with a comparison with a translation of the same work written by Džemaludin-ef. Čaušević was published in three editions by the editorial board of the Tarik magazine. The article stresses the significance of Šarić's contribution to the cultural, philological and theological heritage of Bosniak Muslims. Besides, it offers some new, until now unknown insights into his private life based on the manuscripts he left. For this purpose, we also present the transliteration of so

Keywords: Hilmi-ef. Šarić, Arabic script, alhamiadi literature, Birgivi, Birgivija (Birgivi's Ilmihal)